

Змістовий модуль 1. Теоретичні засади функціонування соціальної економіки

Тема 1. Економічні моделі розвитку суспільства та поняття соціальної солідарної економіки

1. Змістовна суть основних моделей економічного розвитку. Довгострокове бачення сталого розвитку.
2. Поняття соціальної економіки, солідарної соціальної економіки.
3. Фундаментальні принципи та цінності соціалізації економіки.
4. Основні стратегії інвестування в соціальну солідарну економіку.
5. Основні форми соціальних інвестицій в соціальну солідарну економіку.

1. Змістовна суть основних моделей економічного розвитку. Довгострокове бачення сталого розвитку

Термін «економіка» вживають у різному значенні, але завжди залишається змістовна суть: **Економіка** – це сфера господарської діяльності людини, пов'язана з використанням і управлінням ресурсами, в якій створюються, розподіляються і споживаються життєві блага.

Залежно від сфери та суспільних пріоритетів формуються економічні моделі, які базуються на різних видах і формах економіки. Для розуміння змістовної суті основних економічних моделей необхідно візуалізувати діяльність соціуму, що спрямована на збереження навколишнього середовища, соціальні аспекти та економічну діяльність (рис. 1).

Рис. 1 Основні сфери соціуму (суспільства, як цілісної соціальної системи)

Якщо економічна модель розвитку суспільства віддає пріоритет лише розвитку матеріальних економічних аспектів, можливо досягти високих фінансових показників, проте надто великі ризики зашкодити якості навколишнього середовища та створити напруженість у суспільстві. Така ситуація характерна для класичної мейнстрим-економіки (рис. 2).

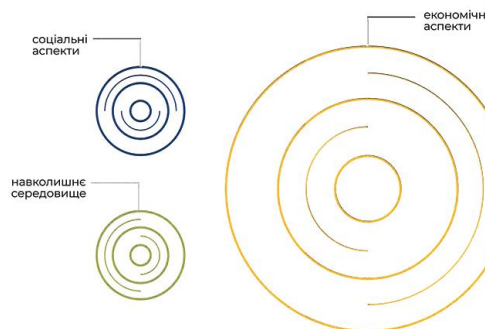

Рис. 2 Модель «Класична мейнстрим-економіка»

За такою схемою, сфокусована економічна модель не враховує або лише частково бере до уваги збереження навколишнього середовища та виробництво

соціальної доданої вартості. Центр такої економічної моделі – все, що можна монетизувати.

Перебуваючи під тиском системи суспільних цінностей, спрямованих на захист навколишнього середовища та розвиток соціальної сфери, модель «Класична мейнстрим-економіка» часто змінюється на економічну модель «Грінвошинг» з потужним маркетинговим компонентом, який декларує відповідальність за збереження навколишнього середовища та розвиток соціальних аспектів, але на практиці лише приховує реальність того, що суб'єкти економічної діяльності не дотримуються своїх обіцянок, особливо у сферах споживання ресурсів, енергетичної складової у соціальній та екологічній політиці (рис. 3).

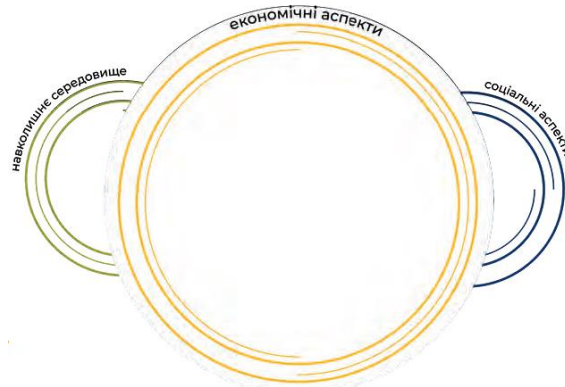

Рис. 3 Модель «Грінвошинг»

В умовах, коли формується критична маса компаній, які в процесі економічної діяльності добровільно переходять від філантропії до значних зобов'язань щодо розвитку соціальних аспектів та збереження навколишнього середовища, формується економічна модель «Корпоративна соціальна відповідальність» (рис. 4).

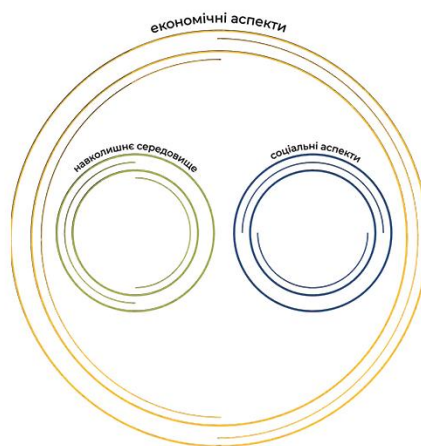

Рис. 4 Модель «Корпоративна соціальна відповідальність»

Корпоративна соціальна відповідальність – активна позиція компанії, що полягає в постійній взаємодії із суспільством та участі у розв'язанні соціальних проблем. Вона проявляється у відповідальному ставленні компанії до свого продукту та послуги, до споживачів, працівників, партнерів і суспільства загалом.

Початком формалізації моделі «Корпоративна соціальна відповідальність» вважається 1989 рік, коли представники галузі соціально відповідального інвестування зібралися на конференцію у Скелястих горах (США) для обміну ідеями та спонукання до запровадження нових ініціатив соціальної корпоративної відповідальності.

У той час як традиційне інвестування під час ухвалення інвестиційних рішень зважає тільки на традиційні ризики і прибутковість, інвестування у межах моделі

«Корпоративна соціальна відповідальність» враховує також етичні чинники і набуває ознак соціально відповідального інвестування. **Соціально відповідальне інвестування** (англ. Socially responsible investing, SRI) – практики вкладання ресурсів для досягнення позитивного соціального ефекту або запобігання деструктивним впливам від економічної діяльності. Сферами соціально відповідального інвестування є навколишнє середовище, соціальна справедливість та корпоративне управління. На практиці це означає:

- 1) Перевірка компаній перед внесенням їх до інвестиційного портфеля.
- 2) Виведення з інвестиційних портфелів соціально шкідливих активів.
- 3) Відмова від вкладень у певні активи (наприклад, в акції військового, гравального або сировинного бізнесу; компаній, які підтримують терористичні організації та країни; виробників алкогольної продукції, тютюну, фастфуду, порнографії тощо).
- 4) Інвестування у захист соціальних інтересів акціонерів та інвестування у спільноти.

Рекомендації для інвесторів щодо внесення екологічних, соціальних та управлінських засад в інвестиційний процес відображені у документі «Принципи відповідального інвестування» (англ. The Principles for Responsible Investment, <https://www.unpri.org/>) Програми Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо навколишнього середовища, які були оприлюднені у 2006 році та зібрали понад 1500 підписантів, що керують активами на суму понад 60 трильйонів доларів США.

Сталий розвиток (англ. Sustainable development) — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, серед яких потреба у безпечному і здоровому довкіллі.

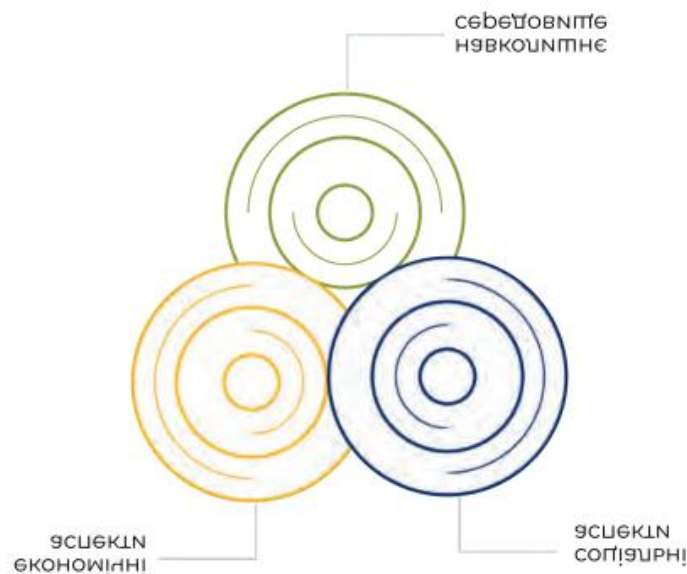

Рис. 5 Модель «Економіка сталого розвитку»

Саме на підґрунті економічної моделі «Сталий розвиток» (рис. 5) почали формуватися моделі «Циклічна економіка», «Циркулярна економіка» та «Інклюзивний економічний розвиток».

Одночасно уряди та соціальні партнери у багатьох країнах почали приділяти дедалі більше уваги економічним моделям, переважно орієнтованим на людину. Такі глобальні виклики суспільства, як нещодавня пандемія COVID-19 та економічні кризи, поставили у фокус суспільної уваги економічні моделі, які добре адаптовані, щоб протистояти потрясінням і бути ефективними в основних секторах,

як-от охорона здоров'я та соціальні послуги, на додаток до інших життєво важливих економічних і соціальних секторів. Саме солідарна та соціальна економіки є такими інноваційними видами економічного розвитку суспільства, які поєднуються у межах єдиної моделі «**Соціальна солідарна економіка**» (CSE).

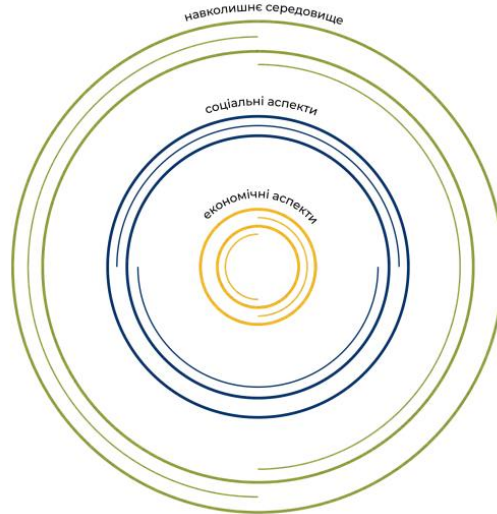

Рис. 6 Модель «Соціальна солідарна економіка»

CSE охоплює бізнес-моделі та конкретні практики, спрямовані на отримання виробництва та розподілення товарів і послуг максимального соціального впливу з одночасним досягненням мінімального впливу на навколишнє середовище (рис. 6).

2. *Поняття соціальної економіки, солідарної соціальної економіки.*

Соціальна економіка як окремий економічний сектор виникла приблизно у середині XIX століття, що співпадає з початком зародження підприємництва як відповіді на проблеми соціальної сфери, які загострилися саме у цей період. Концепція "соціальної ринкової економіки" знайшла найбільш послідовне втілення в моделі "соціального ринкового господарства" у післявоєнній Німеччині.

В економічній теорії **соціальна економіка** трактується як система господарювання, в основу якої закладене забезпечення соціально орієнтованого економічного зростання у взаємозв'язку з економічно орієнтованим соціальним розвитком. **Соціальна економіка (СЕ)** – система соціально-економічних відносин, заснованих на різноманітні форм власності, свободі підприємництва, здоровій конкуренції за умов сильної соціальної політики, яка забезпечує гідний рівень життя населенню та гарантує його соціальний захист на підставі високого рівня розвитку економіки. Тобто СЕ є системою господарювання, яка забезпечує досягнення соціально орієнтованого зростання за умов одночасного економічно орієнтованого соціального розвитку.

Головна мета СЕ – забезпечення вільного розвитку людини, гідного рівня та якості життя кожного громадянина та населення країни в цілому. Зазвичай засобом досягнення такої мети виступає економіка, яка має динамічний розвиток на основі використання передових досягнень науки і техніки, а також людського потенціалу.

Формування та розвиток СЕ відбувається за умов активної участі держави та залежить від курсу економічної політики держави, політичної волі суб'єктів державної влади, що безпосередньо впливає на успіхи реалізації економічних та соціальних програм. Основана СЕ на ідеології права людини на працю як єдиного джерела багатства. Рівень розподілу створюваних матеріальних і

культурних благ за працею визначає справедливість соціальної економічної системи.

Переважає більшість цивілізованих країн визначають свій статус як соціальні держави. Стаття 1 Конституції проголошує, що Україна є суверенна та незалежна, демократична, соціальна, правова держава. У статті 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Виділяють **дві форми СЕ**, які відрізняються способом вирішення основних економічних питань:

- *суспільну* – передбачає суспільну форму власності на економічні ресурси, виробництво та споживання суспільно необхідних товарів і послуг. Вирішення важливих господарських питань відбувається колективно вибраними членами суспільства;

- *державну* – передбачає основну роль держави у процесі перерозподілу суспільного продукту. Перерозподіл суспільного продукту відбувається через планові механізми з метою збереження економічного і суспільного порядку і забезпечення покращення добробуту населення. Державній формі СЕ притаманні різні форми власності на економічні ресурси (державна, колективна, комунальна, приватна), проте не можна стверджувати, що певна форма власності є домінуючою. Втручання держави в процеси виробництва і обміну є мінімальним і відбувається на рівні визначення меж та правил діяльності через законодавчу базу держави. Тобто держава в законодавчому порядку визначає перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, але при цьому держава не втручається безпосередньо у процеси закупівель сировини, виробництва і збуту готової продукції.

СЕ можна розглядати як *економіку соціальної сфери*, яка визначається загальними категоріями економічної теорії (виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ) і функціонує з урахуванням загальних та специфічних принципів, які є обґрунтованими, перевіреними на практиці положеннями про форми та методи економічної діяльності підприємств і закладів системи соціального захисту населення.

Принципи економіки соціальної сфери спрямовані на збереження пропорцій оптимального співвідношення між сферами виробництва та споживання, відповідно до яких функціонує механізм соціального захисту населення, що виявляється у вигляді соціально-економічних методів та технологій його соціальної підтримки. До *основних принципів економіки соціальної сфери* належать принципи:

- верховенства права;
- гуманізму,
- соціальної справедливості;
- соціального партнерства;
- суспільної доцільності;
- економічної ефективності (свободи економічної діяльності, у т.ч. підприємництва);
- пріоритетності держави у соціальному захисті населення (принцип соціального захисту та виконання соціальних гарантій),
- економічної самостійності місцевих органів влади тощо.

Виходячи з визначених принципів розглянемо функції соціальної економіки. Функції соціальної економіки – це зумовлені його природою і цільовим призначенням напрями впливу на суспільство, спрямовані на забезпечення,

функціонування та розвиток виробництва, розподіл, обмін та споживання з метою досягнення соціальної ефективності. Функції соціальної економіки та їх характеристика наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Функції соціальної економіки та їх характеристика

Функції	Характеристика
Підтримувальна	Підтримує і розвиває форми та механізми господарювання, суспільного розподілу праці, що досягається за рахунок відтворення людських ресурсів, розподілу робочих місць і перерозподілу найманих працівників. Реалізація цієї функції потребує гнучких механізмів розподілу та перерозподілу кадрів, забезпечення їх мобільності
Стимулююча	Забезпечує посилення стимулів до праці, економічну (матеріальну) зацікавленість у праці
Інтеграційна	Спрямована на збереження цілісності соціуму і виражається у забезпеченні єдності інтересів працюючих та їх соціальному партнерстві. Про значення даної функції свідчить соціальна напруга у суспільстві
Інноваційна	Забезпечує оновлення форм та організації виробництва, систем стимулювання. Інноваційні процеси залежать від того, як ставляться суб'єкти виробництва до нового, як сприймають досягнення науки, який рівень і характер їхньої активності
Розподільча	Забезпечує формування соціальних страхових фондів із внесків працедавців, найманих працівників, інших джерел; контролює повне та своєчасне надходження коштів фондів і їх цільове використання
Захисна	Полягає у захисті громадян від негативних наслідків настання життєвих ситуацій (безробіття, хвороба, інвалідність, старість тощо), у підтримці достатнього рівня матеріального добробуту осіб, для яких кошти соціального забезпечення є джерелом існування, у попередженні зубожіння населення
Компенсаційна	Передбачає відшкодування втраченого заробітку або доходу в зв'язку з виходом на пенсію, інвалідності, у разі: втрати годувальника, народження дитини, підвищення роздрібних цін на предмети споживання, безробіття та ін.

Зазначені функції соціальної економіки здійснюються *через значну кількість державних соціальних механізмів*. Ефективність реалізації соціальних функцій у значній мірі залежить від рівня економічного розвитку суспільства.

Частиною соціальної економіки вважається солідарна економіка, а економічна модель отримала назву «Соціальна солідарна економіка (ССЕ)» (рис. 6).

Соціальна і солідарна економіка – це фактично незліченна безліч найрізноманітніших структур: громадські організації й асоціації, товариства взаємодопомоги, кооперативи, фонди та механізми соціально-професійної інтеграції тощо. Однак їх функціонування характеризується низкою загальних ознак:

- спільне адміністративне і загальне управління;
- обмеження розмірів прибутку заради таких цілей, як соціальні цінності, солідарність і співробітництво;
- заборона на спекуляцію паями підприємства.

Рис. 7 Складові соціальної солідарної економіки

Солідарна економіка – це економічна і фінансова діяльність широкого кола суб’єктів, які поділяють цінності солідарності, спрямована на покращення якості життя в певному регіоні чи громаді або на вирішення їхніх нагальних проблем завдяки підтримці місцевого бізнесу та некомерційним заходам.

Рис. 8 Фундаментальні цінності солідарності

В основі солідарної економіки лежить **принцип солідаризму**, суть якого полягає у стратегії мобілізації соціуму на засадах спільних цінностей у період серйозних криз, загроз або проблем, які потребують нагального вирішення. Солідаризм підвищує мобілізаційні можливості соціуму та ефективність його дій завдяки синергетичному ефекту, який виникає при усвідомленні різними соціальними групами спільності цінностей, інтересів і здійснення ними злагоджених дій. Солідарність як наріжний камінь солідарної економіки за певних умов сприяє створенню культурних цінностей, поглибленню духовності суспільства та зміцненню національної єдності.

Солідарна економічна діяльність базується на задоволенні потреб спільноти з обов'язковим досягненням конкретного результату як для конкретного індивідуума чи організації, так і для більш широкої групи здобувачів вигоди. В її основі лежить

певна солідарна практика партнерської взаємодії, яка сприяє розв'язанню нагальних проблем соціуму та приносить певну матеріальну і нематеріальну користь. Фокус уваги в моделі солідарної економіки часто спрямований на мікро-, малі та середні підприємства, які розглядаються як основні актори на локальному та регіональному рівні з одночасним обмеженням впливу великих корпорацій.

Концепція SSE досі перебуває на стадії розроблення, але вона швидко розвивається: поступово з'ясовується й коригується питання співвідношення соціальної та солідарної економіки і SSE вписується у законодавчо регламентовані норми багатьох країн, щоб допомогти процвітати цьому інноваційному типу економіки.

Термін соціальної та солідарної економіки (SSE) дедалі частіше використовується для позначення *організацій і підприємств, які зайняті у виробництві товарів та послуг, є автономними від держави і керуються цілями досягнення соціального добробуту, співпраці та солідарності*. Така логіка різко контрастує з пріоритетами діяльності традиційних комерційних організацій, метою яких є максимізація прибутку, доходів акціонерів і конкурентних переваг, а соціальні вигоди, що виникають, зазвичай є наслідком державного регулювання підприємницької діяльності або ж результатом проведення колективних переговорів і боротьби працівників. На противагу, інститути й норми, пов'язані з SSE, зазвичай ґрунтуються на принципах колективної власності, взаємодопомоги, перерозподілу, асоціації, соціальної корисності, взаємного прибутку та демократичного самоврядування.

Інші цінності SSE також пов'язані зі *сталим розвитком, гендерною рівністю та культурною ідентичністю*. Підтримання функціонування організацій і підприємств SSE у довгостроковому періоді вимагає отримання сталого доходу, за якого наявність прибутку може відігравати певну роль, але не є критичною для розвитку компаній. Загалом сутність діяльності інститутів SSE полягає в запровадженні етичних і соціальних норм в економічну практику традиційних суб'єктів господарювання, сприянні демократизації економіки через активну громадянську позицію виробників і споживачів, соціально орієнтованих змінах як у внутрішньому середовищі фірм, так і за їхньої взаємодії із зовнішніми організаціями та установами.

Згідно із словником *солідарна економіка є «третім сектором»*, в якому економічна діяльність спрямована на виявлення солідарності із соціально незахищеними групами людей на противагу приватному бізнесу, орієнтованому на отримання прибутку, та громадському сектору, де основним є досягнення цілей державної політики

3. Фундаментальні принципи та цінності соціалізації економіки

Соціалізація економічних відносин – це процес якісних змін у суспільному стані, що характеризується його прогресивним рухом на основі підвищення ролі людини у виробництві, всебічне використання її здібностей і знань.

Соціалізація економіки проявляється у таких напрямках:

1) розвиток інтелектуальних можливостей та інтелектуального капіталу працівників відповідно до нових потреб і вимог суспільного виробництва;

2) якісна трансформація системи інститутів, які забезпечують взаємозв'язок основних суб'єктів господарювання в усіх сферах економічного життя; зміна місця та ролі працівника у системі прийняття рішень через інститути соціального партнерства, соціальної відповідальності, соціальної конкуренції;

3) соціальна орієнтація економічних основ і матеріальних стандартів існування працівника, що виражається у збільшенні частки сукупного працівника у національному доході, отже, у змінах в розподілі, організації оплати праці, обсязі фонду споживання;

4) соціальна орієнтація ринкового законодавства;

5) поява та розвиток середнього класу, його структури, якості, ваги в економічному та політичному середовищі, у системі відносин власності.

Об'єктивними чинниками для соціалізації є:

- зайнятість, її рівень та види;
- місце в суспільному розподілі праці (зайнятість – управлінська чи виконавча, аграрна чи індустріальна, фізична чи розумова праця);
- особливості праці з погляду: складності, комунікативності, ризику, фізичних і моральних умов; наймана праця за заробітну плату чи самостійна робота з вільним доходом;
- відношення до власності на засоби виробництва; її наявність чи відсутність, форма і вид;
- відношення до організації і управління виробництвом і працею: рівень, економічні та правові підстави, формальний чи неформальний характер;
- освіта та кваліфікація, їх рівень, відповідність, профіль, престижність.

В основу соціалізації економіки закладена потреба населення у *соціальній справедливості, соціальній підтримці та соціальному захисті*. Значення соціальних чинників економічного зростання невинно зростає. Важливою складовою соціальної економіки є **соціальна політика**, яка втілюється в життя через соціальні програми і реалізує на практиці відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення.

4. Основні стратегії інвестування в соціальну солідарну економіку

Найбільш поширеними **стратегіями інвестування в ССЕ** є:

– *Цільові тематичні інвестиції у сталий розвиток* (англ. Sustainability Themed Investment) — це інвестиції у запобігання глобальним змінам клімату, розвиток екотехнологій, охорону здоров'я, виробництво і використання поновлюваних джерел енергії, ефективне використання природних ресурсів відповідно до ЦСР.

– *Позитивний скринінг*: відбір за принципом «найкращий у класі» (англ. Best in Class Investment Selection) — стратегія з вибору найбільш вдалої інтеграції ESG-критеріїв у діяльність компанії.

– *Нормативний скринінг* (англ. Norms-based Screening) — відбір об'єктів для інвестицій, що точно відповідають міжнародним нормам і стандартам у соціальній та екологічній сферах, а також у галузі корпоративного управління.

– *Відсіювання* (англ. Exclusion of holdings from investment universe) — заборона на вкладення в окремі організації, види діяльності, сектори економіки і навіть країни.

– *Інтеграція ESG-критеріїв у фінансовий аналіз* (англ. Integration of ESG Factors in Financial Analysis) — виявлення впливу ESG на стан компанії та показники її діяльності.

– *Активізація власників акцій* з метою впливу на поліпшення прозорості компанії.

– *Інвестиції впливу* (англ. Impact Investment) — вкладення в організації, що мають на меті вплив на вирішення соціальних та економічних проблем.

5. Основні форми соціальних інвестицій в соціальну солідарну економіку

Провідними ***формами соціальних інвестицій*** можна вважати:

- ✓ інвестування у розвиток місцевої громади, створення кооперативів;
- ✓ благодійний капітал, який не передбачає (ефективної) фінансової віддачі;
- ✓ «терплячий капітал», який не передбачає швидкої та/або максимальної віддачі;
- ✓ капітал розвитку — інвестиції у становлення діяльності, розроблення продуктів, послуг або проєктів, які можуть стати джерелом прибутку;
- ✓ мікrokредитування соціальних підприємств, які зазнають труднощів з отриманням стандартних банківських продуктів;
- ✓ проміжний короткостроковий кредит, що покриває потреби до початку реалізації основної фінансової схеми;
- ✓ соціальні облігації.